

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416

Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 1

TOSHKENT-2020

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ҳуқуқий, ижтимоий, илмий-амалий журнали

№5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5>

Бош муҳаррир:

Раҳматов Анвар Исламович

Адлия вазирлиги қошидаги
Юристлар малакасини ошириш
маркази директори

Бош муҳаррир ўринбосари:

Отажонов Абдоржон Анварович

Адлия вазирлиги қошидаги
Юристлар малакасини ошириш
маркази директори ўринбосари,
юримдик фанлар доктори, профессор

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ЖУРНАЛИ

ҳуқуқий, ижтимоий, илмий-амалий журнали

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Одилқориев Ҳожимурод Тўхтамуродович

*Юристлар малакасини ошириш маркази кафедра
мудири, юримдик фанлар доктори, профессор*

Окюлов Омонбой

*Юристлар малакасини ошириш маркази
профессори, юримдик фанлар доктори,
профессор, Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган юримст*

Саидова Лола Абдувахидовна

*Юристлар малакасини ошириш маркази кафедра
мудири, юримдик фанлар доктори*

Тошев Бобокул Норқобилович

*Юристлар малакасини ошириш маркази кафедра
мудири, юримдик фанлар доктори*

Аюбов Улугбек Тулаганович

*Юристлар малакасини ошириш маркази доценти,
Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган
юримст, юримдик фанлар номзоди, доцент*

Мамасиддиқов Музаффаржон Мусаҷонович

*Бош Прокуратура Академияси Марказ бошлиғи,
юримдик фанлар доктори, профессор*

Отаҷонов Фозилжон Хайдарович

*Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси
хузуридаги Халқаро тижорат арбитраж (ҳақамлик)
суди раиси, юримдик фанлар доктори (DSc), доцент*

Исроилов Боҳодир Ибрағимович

*Юристлар малакасини ошириш маркази
кафедраси мудири, иқтисод фанлар доктори,
профессор*

Масъул котиб:

Раҳманов Шухрат Наимович

*Юристлар малакасини ошириш маркази доценти,
юримдик фанлар номзоди*

Саҳифаловчи: Ҳамидулло Мўминов

Контакт редакцији журнала:

100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff

100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

Общественно-правовой и научно-практический журнал
ВЕСТНИК ЮРИСТА
№5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5>

Главный редактор:

Рахматов Анвар Исламович
Директор Центра повышения квалификации юристов при Министерстве юстиции

Заместитель главного редактора:

Отажонов Абдоржон Анварович
Первый заместитель директора Центра повышения квалификации юристов при Министерстве юстиции, доктор юридических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Общественно-правового и научно-практического журнала
ВЕСТНИК ЮРИСТА

Адилкариев Хожимурод Тўхтамуродович

Заведующий кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук, профессор

Окюлов Омонбой

Профессор Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук, профессор, Заслуженный юрист Республики Узбекистан

Саидова Лола Абдувахидовна

Заведующая кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук

Тошев Бобокул Норқобилович

Заведующий кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук

Исроилов Боходир Ибрагимович

Заведующий кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор экономических наук, профессор

Аюбов Улугбек Тулаганович

Доцент Центра повышения квалификации юристов, Заслуженный юрист Республики Узбекистан, кандидат юридических наук, доцент

Мамасиддиқов Музаффаржон Мусаҷонович

Начальник Центра Академии Генеральной Прокуратуры, доктор юридических наук, профессор

Отахонов Фозилжон Хайдарович

Председатель Международного коммерческого арбитражного суда при Торгово-промышленной палате, доктор юридических наук, доцент

Ответственный секретарь:

Рахманов Шухрат Наимович

Доцент Центра повышения квалификации юристов, кандидат юридических наук

Верстка: Хамидулло Муминов

Контакт редакции журнала:
100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff
100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

**Public, legal and scientific-practical journal of
LAWYER HERALD**
№5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5>

**Chief Editor:
Rakhmatov Anvar**

Director of the Lawyers' Training Center
under the Ministry of Justice

**Deputy Chief Editor:
Otajonov Abrorjon**

First Deputy Director of the Lawyers' Training
Center under the Ministry of Justice, Doctor of
Law Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD
**Public, legal and scientific-practical journal of
LAWYER HERALD**

Adilkariyev Khojimurat

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences, Professor*

Oqyulov Omonboy

*Professor at the Lawyers' Training Center, Doctor of
Law Sciences, Professor, Honored Lawyer of the
Republic of Uzbekistan*

Saidova Lola

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences*

Toshev Bobokul

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences*

Israilov Bokhodir

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Economics, Professor*

Ayubov Ulugbek

*Senior Lecturer at the Lawyers' Training Center,
Candidate of Juridical Sciences, Associate
Professor, Honored Lawyer of the Republic of
Uzbekistan*

Mamasiddikov Muzaffarjon

*Head of the Center of the Academy of the General
Prosecutor's Office, Doctor of Law Sciences, Professor*

Otaxonov Foziljon

*Chairman of the International Commercial
Arbitration Court at the Chamber of Commerce
Doctor of the Science of Law, Associate Professor*

**Executive Editor:
Rakhmanov Shukhrat**

*Senior Lecturer at the Lawyers' Training Center,
Candidate of Juridical Sciences*

Pagemaker: Khamidullo Muminov

Контакт редакции журнала:

100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff

100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич ИСЛОМ ҲУҚУҚИДА ШАРТНОМАЛАРНИНГ ТУРЛАРИ: МУЗОРАБА, МУШОРАКА ВА МУРОБАҲА	8
---	---

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ.
ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

2. РУЗИНАЗАРОВ Шухрат Нуралиевич МАЖБУРИЯТЛАРНИ БАЖАРИШНИНГ ТАЪМИНЛАШ УСУЛИ СИФАТИДА МОЛ-МУЛКНИ УШЛАБ ҚОЛИШНИНГ ЦИВИЛИСТИК МОҲИЯТИ.....	13
--	----

3. РАҲМАТОВ Анвар Исломович СПОРТ БЎЙИЧА АГЕНТ ФАОЛИЯТИНИНГ ШАРТНОМАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ: ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИ ТАҲЛИЛИ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ...	19
--	----

4. ЗАЙНОБИДДИНОВА Фарангиз Бахтиёр қизи СМАРТ ШАРТНОМАЛАР АСОСИДА ИНВЕСТИЦИЯВИЙ ФАОЛИЯТНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ	24
--	----

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ.
ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ

5. БАҲРАМОВА Мохинур Бахрамовна “ХАЛҚАРО ТИЖОРАТ АРБИТРАЖИ ТЎҒРИСИДА”ТИ ҚОНУННИНГ АҲАМИЯТИ ВА ЗАРУРИЯТИ.....	33
---	----

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

6. ОТАЖОНОВ Абборжон Анварович ДАВЛАТ ХИЗМАТЧИЛАРИДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ МУРОСАСИЗЛИК ҲУЛҚ-АТВОРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА КОМПЛЕКС ЁНДОШУВ.....	38
--	----

7. ИСМАЙЛОВ Баходир Исламович, ХЎЖАЕВ Миршод ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МАИШИЙ КОРРУПЦИЯНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БЎЙИЧА ЧОРА ТАДБИРЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ	45
--	----

8. ОМОНОВ Зафаржон Рахмоналиевич ҚИЙНАШНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ ВА ЎХШАШ ТАРКИБЛИ ЖИНОЯТЛАРДАН ФАРҚЛАШ МУАММОЛАРИ	53
---	----

9. БЕРДИАЛИЕВ Бахтиёр Эркинович КОРРУПЦИЯНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА “ҲАЛОЛЛИК ВАКЦИНАСИ”НИНГ АҲАМИЯТИ.....	60
--	----

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА,
ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

10. КИРВЕЛЬ Виталий Казимирович, МИХЕЕНКО Павел Александрович КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ О ВЗЯТОЧНИЧЕСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ.....	68
---	----

11. ЧОРИЕВА Дилбар ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВ БОСҚИЧИДА ҲИМОЯЧИ ИШТИРОКИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ПРОЦЕССУАЛ МАСАЛАЛАРИ.....	74
--	----

**12. ЗУЛФУҚОРОВ Абдувахоб Абдумалик ўғли,
МУХАМЕДЖАНОВА Мадина Махкамджановна**
КИЙИМДАГИ МЕХАНИК ШИКАСТЛАНИШЛАРНИ ТРАСОЛОГИК
ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ИМКОНИАТЛАРИ 81

ЮРИДИК ХИЗМАТ, АДВОКАТУРА, НОТАРИАТ

13. ШАКУРОВ Рафик Равильевич
ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА АДВОКАТ ҲИМОЯ НУТҚИНИНГ
АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ 87

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

14. ТОШЕВ Бобоқул
КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШГА ОИД ХАЛҚАРО НОРМАЛАРНИ МИЛЛИЙ
ҚОНУНЧИЛИККА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИШ 76

15. РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич
МАЖБУРИЙ МЕҲНАТНИ ТУГАТИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ВА МИНТАҚАВИЙ
СТАНДАРТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ 99

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

16. АРТИКОВ Дилмурод Рахматиллаевич
ЯПОНИЯДА СУД НОРМАКОНТРОЛИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 108

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ЧОРИЕВА Дилбар

Тошкент давлат юридик университети докторанти (Phd)

E-mail: wise2004@mail.ru

ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВ БОСҚИЧИДА ҲИМОЯЧИ ИШТИРОКИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ПРОЦЕССУАЛ МАСАЛАЛАРИ

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): ЧОРИЕВА Д. ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВ БОСҚИЧИДА ҲИМОЯЧИ ИШТИРОКИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ПРОЦЕССУАЛ МАСАЛАЛАРИ // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2020), Б. 74-80.

 5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5-11>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада терговга қадар текширув босқичи ва унда ҳимоянинг ўрни ҳамда ҳимоячининг процессуал мақоми чуқур таҳлил этилган, шунингдек, кўплаб олимларнинг бу борадаги фикрлари билан илмий мунозарага киришилган. Бугунги кунда ҳуқуқни қўллаш амалиётида терговга қадар текширув ҳаракатлари ўзига нисбатан олиб борилаётган шахсларнинг ҳимоя ҳуқуқи таъминланмаслиги натижасида юзага келаётган муаммоларга тўхталиб ўтилган ва ушбу муаммоларни бартараф этишнинг илмий асослантилган ечимини берилган. Муаллиф томонидан терговга қадар текширув ҳаракатларида ҳимоя ҳуқуқидан фойдаланиш механизминини ишлаб чиқиш юзасидан таклифлар берилган.

Калит сўзлар: терговга қадар текширув босқичи, терговга қадар текширув иштирокчилари, аризачи, жиноятга оид хабарни текшириш, жиноятга оид хабар ўзига нисбатан текширилаётган шахс, ҳимоячи.

ПРАВОВЫЕ И ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УЧАСТИЯ ЗАЩИТНИКА НА СТАДИИ ДОСЛЕДСТВЕННОЙ ПРОВЕРКИ

ЧОРИЕВА Дилбар

Докторант (Phd) Ташкентского государственного юридического университета

E-mail: wise2004@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье представлен анализ стадии следственной проверки и роли защиты в нём, а также процессуального статуса защитника, кроме того, приведена полемика мнений многих ученых в этой сфере. Целью данной статьи является обращение внимания на проблемах, которые возникают на сегодняшний день, в правоприменительной практике вследствие не обеспечения защиты прав лиц, в отношении которых проводится следственная проверка, и предоставление научно обоснованных решений этих проблем. Автором даны предложения по разработке механизма реализации права на защиту при следственных проверочных действиях.

Ключевые слова: стадия следственной проверки, участники стадии следственной проверки, заявитель, изучение сообщения о преступлении, лицо, в отношении которого проводится следственная проверка, защитник.

LEGAL AND PROCEDURAL ISSUES OF THE PARTICIPATION DEFENDER AT THE STAGE OF PRE-INVESTIGATION INSPECTION

ANNOTATION

The article reveals a deep analysis of the stage of pre-investigation inspection and the role of the defense in it, as well as the procedural status of the defender, in addition, a scientific discussion with the opinions of many scientists in this area is held. The aim of the article is to draw attention to the problems that arise today in law enforcement practice due to the failure to protect the rights of persons in respect of whom a pre-investigation inspection is carried out, and to present scientifically based solutions to these problems. The author gives suggestions for the development of a mechanism for the implementation of the right to defense during pre-investigation inspection actions.

Keywords: pre-investigation stage, pre-investigation stage participants, applicant, investigation of criminal report, person under investigation of criminal report, defender.

Жиноят-процессуал кодексининг 320-1-моддасига кўра, ишни судга қадар юритишнинг энг дастлабки босқичи бу терговга қадар текширув босқичидир. Терговга қадар текширув жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотларни текшириш, уларни кўриб чиқиш натижаси юзасидан қарор қабул қилишга доир тадбирларни, шунингдек иш учун аҳамиятли бўлиши мумкин бўлган жиноят излари, нарсалар ва ҳужжатларни мустаҳкамлаш ва сақлашга доир чораларни ўз ичига олади. Терговга қадар текширувнинг бошланишига ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга жиноятга оид ариза, хабар ва бошқа маълумотларнинг келиб тушиши асос бўлиб хизмат қилади ва уларнинг ҳаққонийлиги ҳамда жиноят таркиби бор ёки йўқлиги терговга қадар текширув ҳаракатлари орқали текширилади. Бунда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан жинойий таъқибни амалга ошириш асосида мазкур хабарнинг ҳақиқатдан ҳам жиноят эканлигини аниқлаш талаб этилади. Яъни, бу босқичда муайян шахслар жинойий таъқиб остига олинади. Натижада эса, ушбу шахсларнинг Конституциявий ҳуқуқлари сезиларли тарзда чекланади (энг биринчи, эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи). Масалан, тушунтириш олиш учун шахсни суриштирув органларига олиб келиш ва ушлаб туриш ҳаракатлари орқали шахс ҳуқуқларига таъсир ўтказилади. Шу тариқа шахснинг ҳимоя ҳуқуқидан фойдаланиш эҳтиёжи юзага келади.

Бироқ айтиш мумкинки, ҳимоячининг терговга қадар текширув босқичидаги иштирокини белгиловчи ва тартибга солувчи норма амалдаги жиноят-процессуал қонунчилигимизда назарда тутилмаган.

Гарчи, ЖПКнинг 49-моддасига кўра, ҳимоячининг ишда иштирок этишига жиноят процессининг ҳар қандай босқичида, шахс ушланганида эса унинг ҳаракатланиш эркинлигига бўлган ҳуқуқи амалда чекланган пайтдан бошлаб руҳсат этилиши белгиланган бўлса-да, бироқ амалиётда ушбу норманинг ҳаётга татбиқ этилишида муаммолар юзага келмоқда. Негаки, шахсни ушлаш ва уни ушлаб туриш жараёни ҳам бир неча босқичлардан иборат: 1) шахсни ушлаш; 2) уни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга олиб келиш; 3) ушлаб туришни юридик расмийлаштириш; 4) гумон қилинувчини сўроқ қилиш; 5) шахс ушланганлиги тўғрисида тегишли жойларга хабар бериш; 6) ушлаб турилган шахсни озод қилиш ёки уни келгусида қамоққа олиш тўғрисида қарор қабул қилиш[1]. Ушбу босқичларда эса айрим ҳолларда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари томонидан ушланган шахсга нисбатан ноқонуний хатти-ҳаракатлар амалга оширилиши кузатилмоқда.

Хусусан, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ, шахс маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун ҳам ушланиши мумкин ва ушлаб турилган шахс *илтимос қилган тақдирдагина* адвокат хабардор қилинади [2], аксинча эса йўқ. Қонунчиликдаги мавжуд ушбу ҳолат эса жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар учун жинойий таъқибни амалга оширишда ноқонуний йўллар билан далиллар тўплаш ва шахснинг ҳимояга бўлган ҳуқуқларини кўпол равишда бузилишига шароит яратиб беради.

Фикримизни янада аниқроқ ифодалайдиган бўлсак, амалиётда кўп ҳолатларда шахс ушлаб туриш

ҳаракати амалга оширилишига олиб келиши мумкин бўлган бирон-бир маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик важи остида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга олиб келиниб, ушлаб турилади ва амалдаги қонунчилик талабларига кўра, ушлаб турилган шахс илтимос қилган тақдирдагина, адвокат билан ушбу шахснинг учрашуви таъминланади, шахс бу ҳақда илтимос қилмаган ҳолатда эса жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун ушланган шахсни адвокат билан таъминлаш мажбуриятига эга бўлмайди. Шу аснода мазкур шахс ушлаб туришга сабаб бўлган ҳуқуқбузарлик нуқтаи назаридан эмас, балки ушбу ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган иш юритувида бўлган бошқа бир жиноий ҳодиса юзасидан унинг ишга дахлдорлиги текширилади, бу ҳолат эса ҳеч қаерда расмийлаштирилмайди. Ушлаб олиб келинган шахс баъзида бир неча кунлаб ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органда қолиб кетиши мумкин, яъни ушбу шахснинг эркин ҳаракатланишга бўлган ҳуқуқи чекланади. Бу вақт ичида унинг ҳимоя ҳуқуқи таъминланмайди, адвокат билан учрашувига эса имконият яратиб берилмайди. Аксинча, ушбу шахсдан тушунтиришлар олинади, унинг содир этилган жиноятга алоқадорлиги текширилади. Бундай ҳолатлар, афсуски, терговни олиб боришда ноқонуний усуллардан фойдаланишга, жумладан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга олиб келинган шахсларга нисбатан қийноқлар қўлланилишига тўғридан-тўғри йўл очиб беради [3]. Бу борада И.А.Ретюнских ҳам куйидагича ўз фикрларини билдиради: “Суриштирув ва тергов органлари амалиётида ҳали жиноят иши йўқ ва бўлиши ҳам мумкин бўлмаган ҳолатларда гумон қилинувчини ушлаш зарурати туғилади, масалан, шахс жиноят содир этиш чоғида ушланганида, ушлаш факти жиноят тўғрисидаги биринчи кўнғироқ, жиноят ишини кўзғатиш учун сабаб вазифасини ўтайди”. Муаллифнинг фикрича, жиноят-процессуал ушлаб туриш жиноят ишини кўзғатиш босқичидаги терговга қадар ушлаб туриш ва дастлабки тергов босқичи доирасидаги ушлаб туришдан иборат. Бундан ташқари, нопроцессуал ушлаб туриш (милиция ушлаб туриши) ҳам мавжуд бўлиб, у милиция ходимлари томонидан жиноят содир этишда гумон қилинаётган шахснинг эркинликларини фактик (жисмоний) чеклашдир [4]. Ўз ўрнида И.А.Ретюнскихнинг фикрларига қўшилган ҳолда айтишимиз мумкинки, адабиётларда милиция ходимлари томонидан шахснинг эркинлигини фактик (жисмоний) чеклашни назарда тутувчи “милиция ушлаши” деган тушунча ҳам мавжуд [4].

Шу ўринда статистик маълумотларга эътибор қаратадиган бўлсак, мамлакатимизда, хусусан, 2017 йилда 7 та, 2018 йилда 10 та, 2019 йилда 16 та, 2020 йилнинг 1 июнь кунининг ўзида эса 3 та ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари томонидан қийноққа солиш жинояти, яъни Жиноят кодексининг 235-моддасида назарда тутилган жиноят (қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш) қайд қилинган. Бундан ташқари, жорий 2020 йилнинг ўтган 9 ойи мобайнида прокуратура органларига ҳуқуқ-тартибот ходимларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари ҳақида 2323 та ариза ва хабарлар келиб тушган. Шундан 242 таси, яъни 10 фоиздан кўпроғини қийнаш, кўрқитиш ва бошқа тазйиқлар қилинганлиги ҳақидаги мурожаатлар ташкил этган. Шу йилнинг ўтган даври мобайнида 11 нафар ички ишлар ходими қийноққа солиш билан боғлиқ жиноятларда айбланиб судга берилган [5].

Сўнги уч йилда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари томонидан қийнаш, кўрқитиш ва бошқа тазйиқлар қилинганлиги юзасидан 757 та (2019-208, 2018-352, 2017-197) ариза ва хабарлар келиб тушган бўлса, уларнинг 33 таси (2019-16, 2018-10, 2017-7), яъни 4,4 фоизига нисбатан жиноят иши кўзғатилган [6]. Бундан кўринадики, бугунги кунда терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахслар процессуал ҳуқуқларининг қонуний мустаҳкамланмаганлиги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларига ушбу шахсларга нисбатан “ўз фантазиялари”га суянган ҳолда хоҳлаган ҳаракатларини амалга оширишларига “йўл очиб бермоқда”. Суд-тергов амалиётида содир этилаётган шу каби ҳолатларнинг олдини олиш, шахс ҳуқуқ ва эркинликларини жиноят процессининг энг дастлабки босқичларидан бошлаб ҳимоя қилишни йўлга қўйиш, шунингдек суд-тергов фаолиятини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2020 йилнинг 10 август куни “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6041-сон Фармони қабул қилинди. Мазкур Фармон инсон ҳуқуқларининг кафолатларини мустаҳкамлаш борасида ўтказилаётган ислохотларнинг мантикий давоми бўлиш билан бирга, суд-тергов амалиётидаги кўплаб муаммоли ҳолатларни бартараф этишга қаратилган ўта долзарб ва ўз вақтида қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжат сифатида намоён бўлади. Ушбу ҳужжатда терговга қадар текширув ҳаракатлари

ўзига нисбатан олиб борилаётган шахслар ҳимоя ҳуқуқининг таъминланиши кафолати сифатида адвокат иштирокининг белгиланганлиги тортишув принципини иш юритишнинг дастлабки босқичиданоқ амал қилишига эришиш йўлидаги ҳуқуқий замин бўлиб хизмат қилади.

Дарҳақиқат, ушбу Фармон билан *амалда ёки жиноят устида ушланган шахс билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни ўтказишдан олдин уларнинг ҳимоя ҳуқуқи таъминланиши ва адвокатнинг ҳуқуқий ёрдамидан фойдаланиши ҳуқуқи белгиланган*. Бироқ суд-тергов амалиётида терговга қадар текширув ҳаракатлари нафақат амалда ёки жиноят устида ушланган шахсларга нисбатан, балки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари эътиборини тортган шахслар, яъни гумон остига олинган, аниқлаштирилиши талаб этиладиган ҳолатлар унга маълум бўлган шахсларга нисбатан ҳам олиб борилиши мумкин. Мазкур ҳужжатда эса айнан ушбу шахсларнинг ҳимоя ҳуқуқи таъминланиши масаласи очик қолган. Ушбу ҳолатни бартараф этиш мақсадида мазкур шахсларнинг барчасини умумий ном остида, *ўзига нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахс* мақоми остида бирлаштириб, уларнинг ҳимоя ҳуқуқи таъминланишини қонунчиликда белгилаш зарурдир.

Шу билан бирга, ушбу босқичда *ҳимоя ҳуқуқидан фойдаланиши механизмини ишлаб чиқиш ҳамда терговга қадар текширув иштирокчиларининг ҳуқуқий мақоми масаласини ҳал этиш* қонунчилик олдида турган муҳим вазифадир.

Бу эса, энг аввало, терговга қадар текширув босқичи, унинг иштирокчилари ва иштирокчиларнинг ҳуқуқий ҳолатини таҳлил қилиб чиқиш ва шу аснода қонунчиликка таклифлар беришни тақозо этади.

Аслида, терговга қадар текширув босқичи – кичик тергов ҳисобланади, яъни терговга қадар текширув ҳаракатлари натижасида тўпланган далиллар келгусида жиноят иши юзасидан айбловни эълон қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Бироқ, терговга қадар текширув ҳаракатларига жалб этилган шахс процессуал мақомга эга ҳисобланмайди. Чунки қонунчилик нуқтаи назаридан олганда текширув қайсидир бир шахсга нисбатан эмас, балки жиноятга оид хабар ҳолати юзасидан олиб борилади. Яъни, жиноят ҳодисаси ва унинг белгилари мавжудлиги текширилади. Бироқ, бу мансабдор шахс айбдорни аниқлашга интилмайди дегани эмас. Балки, ўтказиладиган барча терговга қадар текширув ҳаракатлари айбдорни аниқлашга, шунингдек, жиноят содир этилганлигини тасдиқловчи далиллар базасини мустаҳкамлашга қаратади. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари томонидан гумон остига олинган шахс гумон расман эълон қилинмасдан туриб, терговга қадар текширув ҳаракатларига чақирилган ва ҳали ўзига нисбатан гумон ёки айблов эълон қилинмаган ҳолатда бўлади (*гувоҳ жиноий ишга жалб этилади, шу сабабли бу шахснинг ҳуқуқий мақомини гувоҳиники билан адаштириши керак эмас*).

Бугунги кунда процессуалистлар ўз эътиборини жиноят процессида иштирок этувчи муайян шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминланиши улар процессуал ҳолатининг аниқ белгиланганлиги билан боғлиқ эканлигига қаратишмоқда [7]. Суд-тергов амалиёти терговга қадар текширув ҳаракатларида кенг доирадаги шахслар, хусусан, аризачи, жабрланувчи, жиноятга оид хабар ўзига нисбатан текширилаётган шахс, айби мавжуд бўлган шахс, мутахассис, жабрланувчининг вакили, таржимон, холис, текширилаётган иш юзасидан бирор-бир ҳолат унга маълум бўлган шахс ва бошқалар [8] иштирок этиши мумкинлигини кўрсатмоқда. Аммо уларнинг бирортаси ҳам жиноят-процессуал қонун билан тартибга солинган процессуал ҳаракатларни амалга ошириш учун зарурий ва етарли мақомга эга эмас. Юқорида санаб ўтганларимиз эса шахсларнинг жиноят иши қўзғатилгандан сўнг эга бўлинадиган процессуал мақомларидир.

Жумладан, терговга қадар текширув босқичида жиноят процесси иштирокчиси сифатида аризачи мавжуд эмас. Бу босқичда, қонунчилик нуқтаи назаридан, фақатгина жабрланувчи назарда тутилган. Бироқ биз биламизки, аризачи ва жабрланувчи ҳар доим ҳам битта шахс бўлмайди.

Шунингдек, жиноят процессининг ушбу босқичида гувоҳ тўғрисида ҳам сўз юритилмайди, ваҳоланки у аслида мавжуд бўлсада, бироқ ҳуқуқий жиҳатдан у ҳали мавжуд эмас.

Шу сабабли ҳам, бугунги кун ҳуқуқни қўллаш назарияси ва амалиёти талабидан келиб чиқиб, терговга қадар текширувни амалга ошириш иштирокчиларининг ҳуқуқий мақомини белгилаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Негаки, терговга қадар текширув ҳаракатларини амалга оширишнинг процессуал тартиби шахсларнинг процессуал мақоми билан тўғридан-тўғри боғлиқдир.

Жиноят-процессуал кодексида терговга қадар текширув босқичини тартибга солувчи модда (320²) мавжудлигига ҳамда мазкур моддада терговга қадар текширув ушбу Кодекснинг 41-бобида белгиланган қоидаларга мувофиқ амалга оширилиши назарда тутилганлигига қарамасдан,

41-бобда терговга қадар текширув иштирокчилари, уларнинг ҳуқуқий ва процессуал мақоми ўрнатилмаган, ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари назарда тутилмаган. Ваҳоланки, шахсларнинг ҳимояга бўлган Конституциявий ҳуқуқларининг таъминланишига бўлган энг катта эҳтиёжи айнан шу босқичга тааллуқлидир. Шундан келиб чиққан ҳолда, Жиноят-процессуал кодексини янги моддалар тўлдириб, унда терговга қадар текширув иштирокчилари сифатида терговга қадар текширувни олиб борувчи шахслар: суриштирувчи, суриштирув органи, суриштирув органининг ёки бўлимнинг бошлиғи, терговчи, тергов органи бошлиғи, шунингдек, аризачи, жабрланувчи, гувоҳ ҳамда ўзига нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахс, ҳимоячи, эксперт ва мутахассис иштирокини белгилаш таклиф этилади. Бундан ташқари, ўзига нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахс тушунчаси жиноят-процессуал қонунчиликда мавжуд эмаслиги, бироқ айни дамда ушбу тушунча терговга қадар текширув босқичининг мазмунини белгилашда муҳим аҳамият касб этишидан келиб чиқиб, кодексда ўзига нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахс тушунчасига таъриф бериб ўтиш, ўзига нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахс сифатида жиноят устида амалда ушланган шахс, жиноятга оид бирор-бир буюм, ашё ёки из ўзида мавжуд бўлган шахс, гумон остига олинган ёки жиноят ҳодисаси юзасидан бирор-бир маълумотга эга бўлган шахслар тушунилишини белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Шу билан бирга ўзига нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахс нимада “гумон қилинаётганлигини” билиши шартлиги тўғрисидаги нормани ҳам қонунчиликда мустаҳкамлаш айни муддаодир.

Хорижий давлатлар қонунчилиги ва амалиёти ўрганилганда, Россия Федерациясининг ЖПК 144-моддасида жиноятга оид хабар ўзига нисбатан текширилаётган шахснинг ҳимоя ҳуқуқидан, жумладан адвокат ёрдамидан фойдаланиши таъминланиши, шунингдек, ўзига, турмуш ўртоғига ва бошқа яқин қариндошларига қарши кўрсатма бермаслик ҳуқуқи тушунтирилиши белгиланган[9]. Франция Республикаси Жиноят-процессуал кодексига эса шахс жиноят устида қўлга тушганда ёки унда жиноят излари топилганда, унга қўйилаётган гумон мазмуни тушунтирилиб, унинг ҳимоя ҳуқуқига эгаллиги ва адвокат ёрдамидан фойдаланиш ҳуқуқи таъминланиши маълум қилинади ва шундан кейингина шахс сўроқ қилинади. Бироқ жиноятни содир этган шахс маълум бўлмаган ҳолатда дастлабки суриштирув амалга оширилиб, бунда гумон остига олинган шахсни сўроқ қилишдан олдин унга ҳуқуқлари, жумладан адвокат ёрдамидан фойдаланиш ҳуқуқи мавжудлиги тушунтирилади ва унинг адвокат билан учрашуви таъминланади[10]. АҚШда эса гумон остига олинган шахсга сўроқ қилинишдан олдин унинг сукут саклаш ҳуқуқи борлиги; ҳар бир айтган сўзи судда ўзига қарши далил сифатида ишлатилиши мумкинлиги; адвокатга эга бўлиш ҳуқуқи борлиги; агар адвокатга пул тўлаш имконияти бўлмаса, давлат томонидан адвокат билан таъминланиши, шунингдек, ушбу ҳуқуқларни тушунган ёки тушунмаганлиги сўралиб, тасдиқлатиб олинади (“Миранда қонидаси”га кўра). АҚШнинг Техас, Аризона ва Калифорния каби штатлари қонунчилигида эса агар сўроқ қилинаётган шахс Америка Қўшма штатлари фуқароси бўлмаса, саволларга жавоб беришдан аввал ўз мамлакати консули билан алоқада бўлиш мумкинлиги тушунтирилади. Германиянинг жиноят-процессуал қонунчилигига мувофиқ эса гумон остига олинган шахс биринчи сўроқ олдидан қандай ҳуқуқбузарлик содир этганликда гумон қилинаётгани маълум қилиниб, у Жиноят кодексининг мазкур жиноят ҳақидаги тегишли моддаси билан таништирилиши, шунингдек ушбу гумонга нисбатан ўз муносабатини билдириш ёки билдирмаслик, ҳар қандай вақтда ва сўроқ қилингунга қадар ўзи танлаган адвокат билан холи учрашиш каби ҳуқуқлари таништирилиши кераклиги белгилаб қўйилган [11].

Мамлакатимизда эса терговга қадар текширув босқичида процессуал мақомга эга бўлмаган шахсларнинг ҳимояга бўлган ҳуқуқи чекланмоқда, дейишга асосимиз мавжуд. Негаки, терговга қадар текширув иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳанузгача амалга оширилмай келмоқда. Хусусан, терговга қадар текширув иштирокчиларининг адвокат ёрдамидан фойдаланиш ҳуқуқи жиноят-процессуал қонунчиликда ҳали ўз аксини топмаган. Бизнинг фикримизча, жиноятга оид хабар келиб тушиб, рўйхатга олинганидан бошлаб адвокатнинг ишдаги иштирокига ҳам руҳсат берилиши керак. Ушбу фикрни К.Ишниязов ҳам илгари суриб, қуйидагиларни таъкидлаб ўтади: “аниқ шахсга нисбатан содир этилган жиноятга оид ариза ёки хабар келиб тушиши билан суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд терговга қадар

текширувга иштирок этиш учун ҳимоячини таклиф этиши шарт. Бундай таклифни олган ҳимоячи жиноий ҳаракатни содир этишда гумон қилинаётган шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш юзасидан ўзининг тўғридан-тўғри мажбуриятларини бажариш учун ишга кириши керак [12]”. Ушбу ҳолатни қонунчиликда акс эттириш мақсадида, ЖПКда ҳимоячи тушунчасига таъриф беришда унинг нафақат гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчининг, балки ўзига нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилаётган шахснинг ҳам ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда белгиланган тартибда ҳимоя қилиш ҳамда уларга зарур юридик ёрдам кўрсатиш ваколатига эга бўлган шахс эканлигини ҳам кўрсатиб ўтиш, шунингдек, ҳимоячи терговга қадар текширув ҳаракатлари бошланган вақтдан ишга киришиши мумкинлиги тўғрисидаги нормани мустаҳкамлаш талаб этилади.

Эътиборга молик ҳолатлардан яна бири шундаки, терговга қадар текширув ҳаракатлари амалга оширилаётганда тушунтириш олинаётган шахс Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 238-моддаси билан огоҳлантирилади. Бироқ ЖКнинг ушбу моддаси диспозицияга эътибор қаратадиган бўлсак, бунда ёлғон гувоҳлик бериш, яъни суриштирув ёки дастлабки тергов чоғида ёхуд судда гувоҳнинг (ёки жабрланувчининг) била туриб ёлғон кўрсатув бериши ёхуд экспертнинг била туриб ёлғон хулоса бериши, худди шунингдек таржимоннинг бир тилдан иккинчи тилга била туриб нотўғри таржима қилиши учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Бундан кўринадики, ушбу моддада терговга қадар текширув ҳаракатлари давомида ёлғон гувоҳлик берганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилмаган. Шу тариқа, адвокат томонидан иш материалларига оид тушунтириш олиш мақсадида муайян шахсга мурожаат этилганда, ушбу шахс, ҳеч бир асослантиришларсиз ва ҳеч бир қонун нормасига ҳавола қилмаган ҳолда тушунтириш беришдан бош тортиш ҳуқуқига эга. Бу эса адвокат фаолиятида сезиларли муаммоларни келтириб чиқаради.

Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”ги Қонунининг 6-моддасига ҳамда ЖПКнинг 87-моддасига мувофиқ, ҳимоячи ишга тааллуқли ахборотдан хабардор бўлган шахсларни сўровдан ўтказиш ва уларнинг розилиги билан ёзма тушунтиришлар олиш ҳуқуқига эга. Ушбу нормадаги “ишга тааллуқли ахборот” жумласини таҳлил қилишдан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, адвокат ушбу ҳуқуқларидан фақатгина дастлабки тергов ёки суд муҳокамаси босқичларида фойдаланиши мумкин. Бундан ташқари, жиноятга оид хабарни текшириш ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг вазифаси ҳисобланишидан келиб чиқадиган бўлсак, адвокат томонидан олинган тушунтиришлар иш юзасидан терговга қадар текширув ҳаракатлари материалларига қўшиб қўйилмаслиги мумкин. Шу сабабли, ЖПКга адвокат томонидан тушунтириш олиш мақсадида муайян шахсга мурожаат этилганда ушбу шахснинг тушунтириш беришдан бош тортганлиги ҳамда қасддан ёлғон маълумот берганлиги учун жавобгарлик масаласини ҳамда терговга қадар текширув босқичида адвокат томонидан олинган тушунтиришлар терговга қадар текширув материалларига қўшиб қўйилиши шартлигини назарда тутувчи янги нормани киритиш таклиф этилади. Шу билан бирга жиноят ишини қўзғатишни рад этиш юзасидан қарор чиқарилган тақдирда ҳимоя тарафига терговга қадар текширув материаллари билан танишиш ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқдир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, терговга қадар текширув ҳаракатларини амалга оширишнинг бошланишидан адвокат иштирок этиши зарур ҳисобланади. Терговга қадар текширувга адвокатнинг таклиф этилиши процессуал ва тергов ҳаракатларига жалб этилган шахс учун устунлик бериб, бунда ҳимоя позициясини, тактика ва усулларини жиноят ишини қўзғатишга қадар бўлган вақт оралиғида ишлаб чиқиш ҳамда муносиб ва қонуний қарор қабул қилишга эришиш имконияти мавжуд бўлади. Негаки, терговга қадар текширув давомидаги айрим ҳаракатлар, масалан, текширув давомида берилган тушунтиришлар келгусида тушунтириш берган шахснинг фойдасига қарши ишлатилиши мумкин. Текширув органлари кўп ҳолларда сўроқ қилинаётган шахсдан мазкур ҳаракатлардан кўзланган ҳақиқий мақсадни бекитишади, бундай ҳолда профессионал адвокатгина сўроқ давомидаги нъюансларга эътибор қилиши ҳамда чақирувнинг ҳақиқий ҳолатини аниқлаши мумкин. Шу сабабли ҳам бу босқичда адвокат иштироки мажбурийлигини таъминлашни назарда тутувчи нормани қонунчиликка киритиш мақсадга мувофиқдир.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Россинский С.Б. Уголовный процесс России. Курс лекций. – М.: Эскмо, 2008.
2. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // URL: <https://lex.uz/docs/97664>

3. Шарафутдинов А.О. «Особенности участия адвоката в досудебном производстве» выступление в международном научно-практическом круглом столе на тему: «Адвокат в уголовном процессе: новые подходы» 04.03.2020. Ташкент
4. Ретюнских И.А. Процессуальные проблемы задержания лица по подозрению в совершении преступления: Дисс. ...канд.юрид.наук. – Екатеринбург: 2001. // URL: <https://www.disscat.com/content/protsessualnye-problemy-zaderzhaniya-litsa-po-podozreniyu-v-sovshenii-prestupleniya>
5. Холмахматов А. Ўзбекистон Республикаси Сенатининг 21.10.2020 й.да бўлиб ўтган ялпи мажлисидаги қийноққа солиш ва бошқа ғайриинсоний муомалани қўллаш билан боғлиқ жиноятлар масаласида Бош прокуратура ва ИИВга юборилган парламент сўрови натижаси бўйича ўқиб эшиттирган маърузасидан // URL:<http://senat.uz/uz/lists/view/1953>, <https://kun.uz/47186705>
6. Ортиқова С. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида 29.05.2020 й.да бўлиб ўтган “Қийноқлар билан боғлиқ ҳолатлар”га бағишланган брифингдаги маърузасидан – Т.2020 // URL: <https://www.xabar.uz/i762>
7. Ляхов Ю. А., Чупилкин Ю. Б. Обоснованно ли Конституционный Суд расширил понятие подозреваемого? // Российская юстиция. 2008. №12. // URL: <https://www.iaaj.net/node/574>
8. Белозеров Ю.Н., Марфицин П.Г. Обеспечение прав и законных интересов личности в стадии возбуждения уголовного дела. Учебное пособие. Изд-во УМЦ при ГУК МВД РФ. 1994 г.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (с изменениями на 15 октября 2020 года) URL:<http://docs.cntd.ru/document/901802257>
10. Мелешко А. «Уголовный процесс Франции: краткий очерк. Часть 1, 2» Санкт-Петербург., 2017. // URL: <https://www.advgazeta.ru/mneniya/ugolovnyy-protsess-frantsii-kratkiy-ocherk-chast-1/>
11. Утениязов Т. “Ўзбекистонда “Миранда қоидаси” қандай ишлайди? Халқаро тажриба, маҳаллий қонунчилик ва амалиётдаги муаммолар хусусида” АДВОКАТ № 1–2, 2020
12. Ишниязов К. Организационно-правовые основы участия защитника в стадии дознания и предварительного следствия//диссертация на соискание ученой степени кан.юр.н/ Самаркандский гос.университет им.А.Навои // - Ташкент – 2006 // URL: <http://unicat.natlib.uz:8088/ru-RU/Record/Details/a0172c94-9ddd-45cc-8b57-347451acb83a>